

Rüstəmov Rauf Hüseyn oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Cinayət prosesi kafedrasının dosenti

Ünvan: Bakı şəhəri, Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi, 33

E-mail: raufrustamov@bsu.edu.gov.az

Musazadə Nərmən Rəşad qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin bakalavr təhsil pilləsi üzrə IV kurs tələbəsi

E-mail: musazade.narmin28@gmail.com

Şirinova Nəzrin Elnur qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin bakalavr təhsil pilləsi üzrə IV kurs tələbəsi

E-mail: nezrinshirinova2005@gmail.com

UOT 343.1:347.963

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.007.2026.9228>

CİNAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ KONTEKSTİNDƏ DÖVLƏT İTTİHAMÇISININ MÜSTƏQİL SUBYEKT KİMİ FORMALAŞMASI

Açar sözlər: dövlət ittihamçısı, prosesual müstəqillik, çəkişmə prinsipi, tərəflərin bərabərliyi (equality of arms), prokurorluğun iyerarxik tabeliyi, istintaq və ittiham funksiyalarının ayrılması, normativ uyğunsuzluq, beynəlxalq hüquqi standartlar, Dövlət İttihamı Xidməti, institusional islahat.

Ключевые слова: государственный обвинитель, процессуальная независимость, принцип состязательности, равенство сторон (equality of arms), иерархическое подчинение прокуратуры, разделение следственных и обвинительных функций, нормативное несоответствие, международные правовые стандарты, Государственная служба обвинения, институциональная реформа.

Keywords: public prosecutor, procedural independence, adversarial principle, equality of arms, hierarchical subordination of the prosecutor's office, separation of investigative and prosecutorial functions, normative inconsistency, international legal standards, State Prosecution Service, institutional reform.

Giriş

Cinayət mühakimə icraatında dövlət ittihamçısının institusional və funksional müstəqilliyi ədalət-mühakimə təminatının əsas elementlərindən biridir. Mövcud redaksiyada olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi (bundan sonra – AR CPM) dövlət ittihamçısının müstəqil prosesual subyekt kimi fəaliyyətini tam təmin etmir. AR CPM ilə “Prokurorluq haqqında” Qanun arasında normativ uyğunsuzluqlar və prokurorluq sistemindəki iyerarxik tabelik, dövlət ittihamçısının sərbəst prosesual mövqe formalaşdırmasına mane olur. Nəticədə çəkişmə prinsipi, tərəflərin prosesual bərabərliyi və obyektiv araşdırma tələbi praktiki müstəvidə zəifləyir.

Problemin elmi aktuallığı

Hesab edilir ki, AR CPM-də mövcud durum dövlət ittihamçısının müstəqil prosesual tərəf olaraq, vəzifələrinə uyğun fəaliyyət göstərməsinə imkan yaratmır. Bu vəzifələrin bəziləri natamamdır, digərləri isə “Prokurorluq haqqında”

Qanuna və digər normativ hüquqi aktlarla uyğunlaşdırılmayıb. Bu normativ uyğunsuzluqlar nəticəsində dövlət ittihamçısının prosessual mövqeyi iyerarxik tabelikdən və daxili xidməti göstərişlərdən asılı vəziyyətə düşür. Bunun nəticəsində onun ittihamdan imtina etmək, daxili inamına və cinayət işinin faktiki hallarına əsaslanaraq prosessual mövqeyini sərbəst formalaşdırmaq və ifadə etmək hüququ, habelə işi obyektiv araşdırmaq səlahiyyətləri formal xarakter daşıyır. Bu isə dövlət ittihamçısının prosessual qərəzsizliyinin prosessual təminatlarını faktiki olaraq əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir.

Nəticədə, AR CPM-də nəzərdə tutulan cəkişmə və ədalət mühakiməsi zamanı tərəflərin hüquqi bərabərliyi prinsipləri pozulur. Dövlət ittihamçısı müstəqil olmadıqda, məhkəmə prosesində müdafiə və ittiham tərəfləri arasında “equality of arms”, yəni bərabər prosessual imkanlara malik olmaq prinsipi təmin edilmir. Bu şəraitdə dövlət ittihamçısı müstəqil prosessual subyekt kimi çıxış etmək əvəzinə, məhkəmə baxışına qədər fəaliyyət göstərən ittiham orqanlarının mövqeyini formal şəkildə dəstəkləyən subyektə çevrilir. AR CPM-in 10.2-ci, 84.1-ci və 314.2-ci maddələri dövlət ittihamçısının üzərinə yalnız ittihamı müdafiə etmək deyil, eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə olan, o cümlədən onun bəraətinə səbəb ola biləcək halları da obyektiv və qərəzsiz şəkildə araşdırmaq və qiymətləndirmək vəzifəsini qoyur [2, s. 8, 41, 224]. Lakin prokurorluq sistemində mövcud olan iyerarxik asılılıq bu obyektivliyin tam həyata keçirilməsinə mane olur və nəticədə dövlət ittihamçısı faktiki olaraq istintaqın mövqeyini müdafiə edən tərəf kimi çıxış edir.

Hüquqi ədəbiyyatda vəziyyət necədir

Bir sıra xarici ölkələrdə bu problem müxtəlif müəlliflər tərəfindən araşdırılmış və fərqli nəticələrə gəlinmişdir. Misal üçün, Braziliyalı hüquqşünas alimlər Fabio Ramazzini və Beşara Leandro Pike Karneyro, dövlət ittihamının

müstəqilliyini həm demokratik təminat, həm də mümkün siyasi qeyri-mütənasiblik mənbəyi kimi qiymətləndirir [7, s. 166].

Dövlət ittihamçısının müstəqilliyi bir tərəfdən onun siyasi və institusional təsirlərdən kənar fəaliyyət göstərməsinə imkan verərək qanunun aliliyini gücləndirir, digər tərəfdən isə səlahiyyətlərinin həddindən artıq geniş olması onun effektiv nəzarət və hesabatlılıq sistemində inteqrasiyasını, eləcə də dövlət ittihamının səlahiyyət sərhədlərinin aydın müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir.

İtaliyada prokurorların müstəqilliyinin və kifayət qədər hesabatlılığının olmaması demokratik nəzarət və səlahiyyətlərin tarazlaşdırılması problemi kimi qiymətləndirilir [8]. İspaniyada aparılmış tədqiqatlarda Avropa prokurorluq sistemində prokurorluq orqanlarının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsinin siyasi müstəqillik və hesabatlılıq problemləri yaratdığı qeyd olunur [9, s. 181–190]. Prokurorluğun geniş prosessual səlahiyyətlərinin olması nəticəsində Equality of Arms (prosessual bərabərlik) prinsipinin pozulmasını burada da müşahidə edə bilərik: 1988-ci ildən sonra Prokurorluq istintaqa rəhbərlik etmək, məhkəməyə qədər prosessual fəaliyyətləri koordinasiya etmək və xüsusən korupsiya və mütəşəkkil cinayətkarlıq işlərində əsas aktora çevrilərək geniş səlahiyyətlər əldə edib. Onsuz da güclü olan bu institut qarşısında, məhkəmənin formalaşan daxili inamı ittiham mövqeyinə yaxınlaşdıqda müdafiə tərəfinin cəhətləri və prosessual mövqeyi daha da zəifləyir və sistemdəki ümumi balans pozulur.

Türk alimi Mustafa Paksoy vurğulayır ki, Cümhuriyyət Savcılığı xidmətinin müstəqilliyi yalnız institusional üstünlük deyil, həm də struktur zərurətdir: müstəqil prokurorluq olmadan, formal olaraq müstəqil olan məhkəmələr belə effektiv işləyə bilməz. Güclü və müstəqil dövlət ittihamçısı cinayət qanunlarının qərəzsiz tətbiqini təmin edir, prokuror qərarlarını siyasi təsirdən

qoruyur və şəxsləri seçici və ya qisas xarakterli ittihamlardan müdafiə edir. Bu müstəqillik həm institusional, həm də funksional olmalıdır”. Bununla yanaşı, müstəqilliyin düzgün formalaşmadığı halda dövlətin üzləşə biləcəyi məsələləri, yəni siyasi təzyiq, institusional nüfuz və daxili iyerarxiyanın manipulyasiyası kimi faktiki risklər də gözdən qaçmır. Ona görə müstəqillik, şəffaflıq, məhkəmə nəzarəti və demokratik təftiş mexanizmləri ilə balanslaşdırılmalıdır ki, səlahiyyətin hesabsız cəmlənməsinin qarşısı alınsın [10, s 45–66].

Avropa hüquqi müzakirələrində prokurorluğun müstəqilliyini hüququn aliliyinin təmin olunmasında əsas şərtlərdən biri kimi qəbul edilir. Təcrübə göstərir ki, Polşa və Rumıniyada prokurorluq orqanlarının müstəqilliyinin zəifləməsi Avropa İttifaqı institutları ilə ciddi münaqişələrə səbəb olmuş, eyni zamanda məhkəmələrin müstəqilliyi və ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı narahatlıqları artırmışdır. Bu yanaşma dövlət ittihamını həyata keçirən prokurorluğun icra hakimiyyətindən və siyasi təsirlərdən asılı olmamasının ədalət mühakiməsində iştirak edən ayrılmaz elementi olduğunu təsdiqləyir. Bu kontekstdə bir sıra ölkələrdə aparılan prokurorluq və cinayət-prosessual islahatları xüsusilə diqqətə layiqdir. Kolumbiya və Çilidə 1990-cı illərin sonu və 2000-ci illərin əvvəllərində baş tutmuş prosesual islahatları çərçivəsində “inquisitor” modelindən “adversarial” (çəkişmə) modelinə keçid edilmiş, istintaq, ittiham və məhkəmə funksiyaları arasında daha aydın institusional bölgü yaradılmışdır [5]. Nəticədə ittihamı müdafiə edən prokurorlar ayrıca institusional struktur kimi formalaşdırılmış, istintaqa rəhbərlik funksiyası isə digər bölmələrdə və ya müvafiq orqanlarda cəmlənmişdir. Bununla prokurorun istintaq mərhələsində formalaşan mövqeyinin məhkəmədə ittihamçı kimi çıxış edərkən avtomatik üstün və dominant rol əldə etməsinin qarşısı alınmışdır [11, s. 6–15]. Oxşar

yanaşma Gürcüstanda, eləcə də Avropa İttifaqına üzv olan Litva və Estoniyada da müşahidə olunur. Bu ölkələrdə aparılan islahatlar çərçivəsində prokurorluğun institusional və funksional müstəqilliyi gücləndirilmiş, istintaqa rəhbərlik edən strukturlar ilə məhkəmədə ittihamı həyata keçirən prokurorların rolları daha dəqiq şəkildə fərqləndirilmişdir. OECD-nin “*The Independence of Prosecutors in Eastern Europe, Central Asia and Asia Pacific*” adlı hesabatında vurğulandığı kimi, bu islahatların əsas məqsədi prokurorun istintaq mərhələsindəki təsirinin məhkəmə mərhələsində ittihamın mahiyyətini əvvəlcədən müəyyən etməsinin qarşısını almaq və tərəflər arasında prosesual bərabərliyi təmin etmək olmuşdur [12, s. 20–35, 45–52; 6, s. 13–20].

Beləliklə, Kolumbiya, Çili, Gürcüstan, Litva, Estoniya və digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, prokurorluq funksiyalarının, o cümlədən istintaqa prosesual rəhbərliyi edən prokurorla dövlət ittihamçısı arasında aydın şəkildə bölünməsi və məhkəmə qarşısında ittihamı müdafiə edən prokurorların və dövlət ittihamçısının müstəqilliyinin təmin edilməsi cinayət prosesində ittiham və müdafiə arasında balansın təmin edilməsinə, məhkəmələrin neytrallığının gücləndirilməsinə və ümumilikdə hüququn aliliyinin təmin olunmasına xidmət edən əsas institusional mexanizmlərdən biridir.

Beynəlxalq standartlarla uyğunluq məsələsi

Təklif etdiyimiz model, yəni dövlət ittihamı xidmətinin Baş Prokurorluğun istintaqa rəhbərlik edən vahid sistemindən ayrılması və onun ayrıca müstəqil statusunun tanınması – mövcud beynəlxalq standartların tələblərinə tam uyğundur. AİHM, BMT və digər beynəlxalq təşkilatların hüquqi sənədləri dövlət ittihamçılarının icra hakimiyyətindən, istintaq orqanlarından və məhkəmədən təşkilatı baxımdan ayrılmasını tövsiyə edir. Bu tələblər ittihamın qərəzsizliyini və tərəflərin bərabərliyini təmin etməyə xidmət

edir. Belə ki, **AİHM-in presedent hüququnda** (məsələn, Stoimenov v. “the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, Moiseyev v. Russia) vurğulanır ki: ittihamı müdafiə edən orqan məhkəmə və istintaq orqanlarından müstəqil olmalıdır; eyni qurum həm ittiham, həm istintaq, həm də nəzarət funksiyalarını icra edərsə, bu, tərəflərin bərabərliyi prinsipini pozur [13, para. 56–60; 14, para. 216–218]. Bu baxımdan, ittihamı müdafiə edən dövlət ittihamçısının istintaqa rəhbərlik edən vahid prokurorluq orqanlarından ayrılması AİHM-in “equality of arms” (silahların bərabərliyi – tərəflərin bərabərliyi) prinsipinin birbaşa tələbidir.

BMT-nin “Prokurorların roluna dair əsas prinsiplər” (1990) bunlardan ibarətdir: prokurorlar siyasi və inzibati təsirdən azad olmalıdır; ittiham funksiyasını icra edən şəxsin müstəqilliyi xüsusi müdafiə mexanizmləri ilə təmin edilməlidir. BMT standartları həmçinin göstərir ki, ittiham funksiyası istintaqa rəhbərlik edən mərkəzləşdirilmiş prokurorluq orqanlarının rəhbərliyinin qərarlarından asılı olmamalıdır, çünki bu vəziyyət qərəzsizlik illüziyasını zədələyir [15].

Venesiya Komissiyası bir neçə ölkənin cinayət-prosessual islahatlarına dair rəyində açıq şəkildə qeyd edir ki, istintaqın və ittihamın eyni orqan tərəfindən idarə olunması müstəqil ittiham mexanizmini zəiflədir və dövlət ittihamçısının müstəqilliyi üçün ayrıca normativ çərçivə və institusional fərqləndirmə zəruridir [16].

Funksional müstəqillik məsələsinə baxış

Dövlət ittihamçısı ittiham funksiyasını və bundan irəli gələn vəzifələri, tam müstəqil şəkildə icra etməlidir. Dövlət ittihamçıları prokurorluq orqanlarından institusional olaraq ayrılmalı, onların həm xidməti cəhətdən prokurorlardan, həm də məhkəmələrdən tam müstəqilliyi təmin olunmalıdır. Bu fikir həmçinin Anna Fyodorova və Ştefan Voyqt & Aleksander C. Vulf tərəfindən vurğulanmışdır; onlar prokurorların funksional və təşkilati müstəqilliyini müstəqil qərarvermənin əsas şərti kimi göstəririlər [17; 18].

Dövlət ittihamçısının AR CPM-də nəzərdə tutulmuş hüquq və səlahiyyətləri tam şəkildə qorunmalı, həmin hüquqların real həyata keçirilməsi üçün zəruri institusional və praktiki şərait yaradılmalıdır. Bu modeldə ittiham funksiyasını yalnız dövlət ittihamçısı həyata keçirir, istintaq və təhqiqat isə prokurorun özü və ya rəhbərliyi altında aparılır. Bu səlahiyyətlərin və funksiyaların sərhədlərinin aydın şəkildə ayrılması, prokurorların fəaliyyətinə siyasi və şəxsi maraqların təsirinin minimuma endirilməsi və dövlət ittihamçısının işinə müdaxilənin qadağan olunması vacib şərtidir. Oxşar model bir sıra xarici ölkələrdə tətbiq olunur. Məsələn, Çili, Keniya və İspaniyada dövlət ittihamçıları prokurorluqdan struktur baxımından ayrılmış funksiyaları icra edir və bununla onların müstəqil fəaliyyətinə zəmanət verilir.

Belə mexanizmlər cinayət mühakiməsinin əsas prinsiplərindən olan çəkişmə, aşkarlıq, tərəflərin prosessual bərabərliyi və bundan irəli gələn iddia ilə – yəni tərəflərin bərabər hüquqlu iştirakı prinsiplərinin təmin olunmasına xidmət edir. Dövlət ittihamçısının məhz dövlət adından çıxış edərək ittihamı irəli sürməsi, lakin eyni zamanda vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozmadan fəaliyyət göstərməsi üçün onun institusional müstəqilliyi və bunun hüquqi təminatı xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dövlət ittihamçılarının fəaliyyətinin qərəzsiz və ictimai maraqlara uyğun aparılmasının təmin edilməsi üçün *hesabatlılıq və şəffaflıq mexanizmləri* formalaşdırılmalıdır. Onların vəzifəyə təyinatı, karyera yüksəlişi və onlara qarşı intizam tədbirləri üçün şəffaf prosedurlar, daxili nəzarət mexanizmi və Məhkəmə Hüquq Şurasının nəzarəti təmin edilməlidir. İllik hesabatlar və statistik məlumatlar ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır.

Qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması və dəyişiklikləri

Mövcud cinayət-prosessual sistemdə dövlət ittihamçılarının dörd ildən bir rotasiya olunması, onların müxtəlif idarələrə keçirilməsi və

baş prokuror tərəfindən intizam cəzasına məruz qalması ciddi mənfi nəticələr doğurur. Bu cür mexanizmlər dövlət ittihamçısının müstəqilliyinə daimi təhlükə yaradır, habelə onun prosessual qərarlarını sərbəst və qərəzsiz şəkildə qəbul etməsinə mane olur. Halbuki, fikrimizcə, ittihamçılar cinayət işinə baxıldığı zaman hakimlər qədər müstəqil olmalı və intizam məsuliyyəti yalnız əhəmiyyətli pozuntulara münasibətdə, hakimlərə tətbiq olunduğu prinsiplərlə eyni əsaslarla həyata keçirilməlidir. Məsələn, İtaliya Konstitusiyasına əsasən, həm hakimlər, həm də prokurorlar “magistrat” kimi məhkəmə hakimiyyətinin bir hissəsi sayılır və onların **müstəqilliyi hər iki qrup üçün təmin olunur**. İtaliyada həm hakimlərin, həm də prokurorların təyinatı, karyera və intizam məsələləri **Yüksək Məhkəmə Şurası (Consiglio Superiore della Magistratura)** tərəfindən tənzimlənir ki, bu da onların funksional və institusional müstəqilliyini qoruyan əsas orqandır [19, s. 27-28].

Mərkəzləşdirilmiş prokurorluq sistemində aşağı prokurorun yuxarı prokurora tam tabeliyi nəzərə alındıqda belə nəticəyə gəlmək olar ki, məhkəmə iclasında çıxış edən dövlət ittihamçısının AR CPM-də nəzərdə tutulan prosessual müstəqilliyinin faktiki olaraq tam təmin edilməsi hüquqi maneələrlə rastlaşır. Halbuki AR CPM-in 7.0.19-cü maddəsində dövlət ittihamçısı cinayət işi üzrə məhkəmə baxışı zamanı dövlət adından ittihamı müdafiə edən müstəqil proses iştirakçısı – tərəf kimi müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, AR CPM-in 41.3-cü maddəsinə əsasən, cinayət təqibinin davam etdirilməsi üçün əsaslar olmadıqda dövlət ittihamçısı təqsirləndirilən şəxs barəsində cinayət təqibindən imtina edilməsini bildirməlidir. Eyni yanaşma AR CPM-in 84.6.9-cü maddəsində də təsbit olunmuş, dövlət ittihamçısına qanunla müəyyən edilmiş hallarda cinayət təqibindən imtina etmək hüququ verilmişdir. AR CPM-in 84.6.9-1-ci maddəsinə görə isə dövlət ittihamçısı şəxsə qarşı irəli sürülmüş it-

tihamın yüngülləşdirilməsini və ya ittihamın ayrı-ayrı hissələrinin çıxarılmasını təklif edə bilər. Həmçinin AR CPM-in 314.2-ci maddəsində bir-başa göstərilir ki, dövlət ittihamçısı məhkəmə baxışı zamanı qanunun tələblərini və məhkəmə istintaqında tədqiq edilmiş sübutlara əsaslanan daxili inamını rəhbər tutmalıdır. Həmin maddəyə əsasən, məhkəməyədək icraat zamanı irəli sürülmüş ittiham məhkəmə baxışında təsdiq olunmadıqda dövlət ittihamçısı həmin ittihamdan imtina etmək hüququna malikdir. Lakin AR CPM-in 84.5.12-ci maddəsində prokurora məhkəmə qarşısında cinayət prosesini həyata keçirən orqanı təmsil etmək səlahiyyətinin verilməsi, dövlət ittihamçısının prosessual statusunun müstəqil subyekt deyil, prokurorun prosessual mövqeyini ifadə edən nümayəndə kimi qəbul edilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda AR CPM-in 84.5.13-cü maddəsinə əsasən, prokuror cinayət təqibinə xitam verilməsi və ya cinayət təqibindən imtina olunması barədə qərar qəbul etmək hüququna malikdir. Bu isə dövlət ittihamçısının məhkəmə baxışı zamanı formalaşdırdığı daxili inam ilə prokurorun inzibati göstərişləri arasında ziddiyyət yarada bilər. Məsələnin digər tərəfi məhkəmənin prosessual müstəqilliyi ilə bağlıdır. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 25.3-cü maddəsinə əsasən, hakim cinayət işini məhkəmə iclasında tədqiq edilmiş sübutlara, öz daxili inamına və hüquq düşüncəsinə əsasən həll etməlidir. Lakin Məcəllənin 43.1.1-ci maddəsi dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçının cinayət təqibindən imtina etdiyi hallarda cinayət təqibinə xitam verilməsini nəzərdə tutur. Bu halda hakim sübutları tam qiymətləndirərək işin mahiyyəti üzrə müstəqil qərar qəbul etmək imkanından məhrum olur. Beləliklə, hakimin sübutları öz daxili inamı əsasında qiymətləndirmək səlahiyyəti prokurorun prosessual qərarından asılı vəziyyətə düşür ki, bu da 25.3-cü maddədə təsbit olunmuş məhkəmə müstəqilliyi prinsipi ilə müəyyən ziddiyyət yaradır.

Qeyd edilməlidir ki, “Prokurorluq haqqında” Qanunda “dövlət ittihamçısı” anlayışı ayrıca hüquqi institut kimi ümumiyyətlə nəzərdə tutulmamışdır. Halbuki AR CPM dövlət ittihamçısına xüsusi prosessual hüquq və vəzifələr verir. Bu vəziyyət AR CPM ilə “Prokurorluq haqqında” Qanun arasında normativ uyğunsuzluğun mövcud olduğunu göstərir. Fikrimizcə, mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılması üçün AR CPM və “Prokurorluq haqqında” Qanuna sistemli dəyişikliklər edilməli, prokurorun istintaqa prosessual rəhbərlik və nəzarət funksiyası ilə dövlət ittihamçısının məhkəmədə ittihamın müdafiəsi funksiyası normativ səviyyədə dəqiq fərqləndirilməlidir. Bununla yanaşı, dövlət ittihamçısının hüquqi statusunu, fəaliyyət prinsiplərini, prosessual təminatlarını, hüquq və vəzifələrini müəyyən edən ayrıca “Dövlət İttihamı Xidməti haqqında” Qanunun qəbul edilməsi məqsəda uyğun olardı.

Belə bir yanaşma əsasında dövlət ittihamçısı anlayışı aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər: “Dövlət ittihamçısı – cinayət işləri üzrə məhkəmədə dövlət adından ittiham funksiyasını həyata keçirən, prosessual qərarlarını qanuna, sübutlara və daxili inamına əsasən qəbul edən, ittihamın müdafiəsi zamanı hər hansı inzibati və ya prosessual təsirdən azad olan müstəqil proses iştirakçısıdır”.

Mövcud cinayət-prosessual modeldə dövlət ittihamçılarının dörd ildən bir rotasiya olunması, müxtəlif struktur bölmələrinə keçirilməsi və Baş prokuror tərəfindən intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi institusional baxımdan ciddi problemlər yaradır. Bu mexanizmlər dövlət ittihamçısının funksional müstəqilliyini zəiflədir, onu qərar qəbul edərkən azad və qərəzsiz mövqe tutmaq imkanından məhrum edir və nəticə etibarilə məhkəmə baxışında tərəflərin bərabərliyi prinsipinə, fikrimizcə, xələl gətirir. Halbuki məhkəmə mərhələsində ittiham funksiyasını həyata keçirən subyektin müstəqilliyi ha-

kimlərin müstəqilliyi ilə eyni səviyyədə təmin edilməlidir. İntizam məsuliyyəti mexanizmləri yalnız əhəmiyyətli və ciddi pozuntulara mənasibətdə, obyektiv və şəffaf prosedur əsasında tətbiq olunmalı, onların tətbiqində hakimlər üçün nəzərdə tutulan təminatlarla paralel qorunmalıdır. Müqayisəli hüquq təcrübəsi bu baxımdan diqqətəlayiq nümunələr təqdim edir. Məsələn, yuxarıda göstəriləndi kimi, İtaliya Respublikasının konstitusion modelində hakimlər və prokurorlar “magistrat” statusunda məhkəmə hakimiyyətinin vahid sisteminə daxildir və hər iki qrupun müstəqilliyi eyni institusional təminatlarla qorunur. Hakimlərin və dövlət ittihamçılarının funksional müstəqilliyini təmin edən əsas mexanizmlərdən biri onların təyinatı, karyera inkişafı və intizam məsələlərini tənzimləyən **Consiglio Superiore della Magistratura** adlı müstəqil dövlət orqanıdır. Bu qurum icra hakimiyyətindən və inzibati təsirlərdən kənar fəaliyyət göstərərək məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini qorumağa xidmət edir [19, s. 27-28; 20, s. 1–4].

Azərbaycan Respublikasında prokurorluğun mərkəzləşdirilmiş strukturu və dövlət ittihamçısı daxil olmaqla, aşağı prokurorun yuxarı prokurora tabeliliyi cinayət işinin məhkəmə baxışı mərhələsində dövlət ittihamçısının müstəqil mövqedən çıxış etməsini müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırır. Belə şəraitdə dövlət ittihamçısının ittihamdan sərbəst şəkildə imtina etməsi praktik baxımdan çətinləşir ki, bu da Cinayət-Prosessual Məcəllənin dövlət ittihamçısının daxili inamına əsaslanmalı olduğunu nəzərdə tutan müddələrinin mahiyyəti ilə tam uzlaşmır. Çünki məhkəmə baxışı mərhələsində ittiham tərəfi artıq ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən deyil, dövlət ittihamçısı tərəfindən təmsil olunur və onun prosessual mövqeyi məhkəmə istintaqında tədqiq edilmiş sübutların qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır (AR CPM-in 314.2-ci maddəsi).

Qanunvericilikdəki uyğunsuzluq özünü xüsusilə onda göstərir ki, “Prokurorluq haqqında” Qanunda “dövlət ittihamçısı” anlayışı ayrıca hüquqi kateqoriya kimi təsbit edilməmişdir. Həlbuki Cinayət-Prosessual Məcəllə dövlət ittihamçısını müstəqil prosessual səlahiyyətlərə malik proses iştirakçısı kimi qələmə verir. Bu fərqli yanaşma qanunvericiliyin sistemliliyinə mənfi təsir göstərir, hüquqi müəyyənlik prinsipini zəiflədir və dövlət ittihamçısının hüquqi təbiəti ilə bağlı nəzəri və praktiki mübahisələrə səbəb olur.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 84.5.12-ci maddəsinə əsasən, prokuror məhkəmə qarşısında cinayət prosesini həyata keçirən orqanı təmsil etmək səlahiyyətinə malikdir. Bu tənzimləmə dövlət ittihamçısının müstəqil prosessual subyekt kimi statusunun zəifləməsi və onun fəaliyyətinin prokurorun prosessual mövqeyindən asılı şəkildə qiymətləndirilməsi üçün zəmin yaradır. Bundan əlavə, Məcəllənin 84.5.13-cü maddəsinə əsasən, prokuror cinayət təqibinə xitam verilməsi və ya ondan imtina olunması barədə qərar qəbul etmək hüququna malikdir. İş məhkəmənin icraatında olduğu mərhələdə belə göstərişlərin verilməsi tərəflərin prosessual müstəqilliyi və çəkişmə prinsipinin təmin olunması baxımından mübahisəli görünür.

Belə hüquqi konstruksiya iki istiqamətdə problem yaradır. Bir tərəfdən, məhkəmənin qərar vermə imkanlarının hüdudları ilə bağlı müzakirələrə əsas verir, digər tərəfdən isə dövlət ittihamçısının müstəqil prosessual subyekt kimi fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Nəticədə ittiham funksiyası ilə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərlik funksiyası arasında zəruri funksional fərqləndirmə tam təmin edilmir ki, bu da çəkişmə prinsipinin tam reallaşdırılmasına mane ola bilər.

Bu səbəbdən Cinayət-Prosessual Məcəllə ilə “Prokurorluq haqqında” Qanun arasında mövcud olan normativ uyğunsuzluqlar aradan qaldırılmalı, prokurorların iyerarxik göstərişlərinə tabeliliyin hüdudları yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

Eyni zamanda, qanunvericilik səviyyəsində həm prokurorların, həm də dövlət ittihamçılarının prosessual fəaliyyətinə hər hansı qanunsuz müdaxilənin qarşısını alan əlavə təminatlar formalaşdırılmalıdır.

Funksional sərhədlər dəqiq müəyyən edilməlidir: istintaqa rəhbərlik və prosessual nəzarət – prokurorun funksiyası kimi; məhkəmədə ittihamın müdafiəsi — dövlət ittihamçısının müstəqil funksiyası kimi.

Bu bölgü formal deyil, normativ baxımdan aydın, birmənalı və praktik tətbiqə uyğun şəkildə təsbit edilməlidir. Eyni zamanda, “Dövlət İttihamçıları haqqında” ayrıca qanunun qəbulu məqsəduyğun olardı. Həmin qanunda dövlət ittihamçısının hüquqi statusu, təyinat və vəzifədən azad olunma qaydaları, intizam məsuliyyəti, prosessual təminatları və müstəqillik mexanizmləri ətraflı şəkildə tənzimlənməli və Cinayət-Prosessual Məcəllə ilə tam uyğunlaşdırılmalıdır. Nəticə etibarilə, dövlət ittihamçısının anlayışı aşağıdakı kimi formalaşdırıla bilər: “Dövlət ittihamçısı – cinayət işləri üzrə məhkəmədə dövlət adından ittiham funksiyasını həyata keçirən, prosessual qərarlarını qanuna, sübutlara və daxili inamına əsasən qəbul edən, ittihamın müdafiəsi zamanı hər hansı inzibati və ya prosessual təsirdən azad olan müstəqil proses iştirakçısıdır”. Belə konseptual yanaşma çəkişmə prinsipinin real təminatına, məhkəmənin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə və cinayət ədalət mühakiməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edə bilər. Nəticə etibarilə Konstitusiyanın 125-ci maddəsinin IV hissəsində “Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu” sözlərinin “dövlət ittihamı” ifadəsi ilə əvəz olunması tərəflərin prosessual bərabərliyinin təzahürü kimi çıxış edərdi [1, s. 35].

Bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi iki istiqamətdə həyata keçirilə bilər: birincisi, ayrıca “Dövlət İttihamı Xidməti haqqında” Qanunun qəbul edilməsi, ikincisi isə qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləyə və digər əlaqəli

normativ hüquqi aktlara müvafiq dəyişikliklərin edilməsi. Birinci variant dövlət idarəetmə sistemində və qanunvericilik bazasında köklü institusional dəyişiklikləri nəzərdə tutduğundan, əhəmiyyətli təşkilati və maliyyə xərcləri tələb edir. İkinci variant isə “Prokurorluq haqqında” Qanuna, Cinayət-Prosessual Məcəlləyə və digər normativ hüquqi aktlara dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bu yanaşma maliyyə baxımından daha qənaətbəxş olsa da, mövcud problemlərin yalnız qismən həllinə imkan verir.

Azərbaycan üçün optimal həll yolu və gəlinən nəticə

I həll yolu: Dövlət ittihamçısının prokurorluqdan institusional ayrılması və ayrıca Dövlət İttihamı Xidmətinin yaradılması. Bu modeldə dövlət ittihamçısı prokurorluq sistemindən struktur baxımından ayrılır və yalnız məhkəmə mərhələsində ittiham funksiyasını həyata keçirir. “Dövlət ittihamçıları haqqında” Qanunda onun hüquqi statusu, müstəqil qərarvermə səlahiyyəti, funksional sərhədləri, rotasiya və karyera mexanizmləri, habelə siyasi və iyerarxik təsirdən qorunması açıq şəkildə tənzimlənir. Beləliklə, istintaq və ittiham funksiyaları ayrılır, çəkişmə prinsipi və tərəflərin bərabərliyi real məzmun qazanır.

II həll yolu: Mövcud qanunvericiliyin konseptual dəyişdirilməsi. Bu model daha az xərc tələb edən və mövcud sistemi tam dağıtmadan həyata keçirilə bilən alternativdir. Burada əsas məqsəd mövcud normativ uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq və dövlət ittihamçısının hüquqi statusunu qanunvericilikdə daha aydın şəkildə müəyyən etməkdir. Eyni zamanda, bu yanaşma dövlət ittihamçısının müstəqilliyinin və avtonomluğunun daha da gücləndirilməsinə yönəlir.

İlk növbədə “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində mövcud olan terminoloji qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması məqsədəuyğun olardı. Belə ki, həmin maddədə qeyd olunur: “Azər-

baycan Respublikasının Prokurorluğu (bundan sonra – “prokurorluq”) məhkəmə hakimiyyəti sistemində daxil olmaqla ... tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqandır” [3, s. 1]. Burada “sistemində” ifadəsinin istifadəsi hüquqi və qrammatik baxımdan cümlənin məzmununa tam uyğun gəlmir. Daha düzgün variant kimi “sistemində daxil olmaqla” ifadəsinin işlədilməsi məqsədəuyğun görünür. Bu düzəliş nəticəsində prokurorluğun məhkəmə hakimiyyəti sistemi ilə əlaqəsi daha aydın ifadə olunur və normativ mətnin məntiqi-sintaktik quruluşu təkmilləşdirilir. Fikrimizcə, bu məsələ ilə bağlı ilkin mərhələdə konseptual dəyişiklikdən daha çox, hüquqi texnika baxımından dəqiqləşdirmənin aparılması kifayət hesab edilə bilər.

“Prokurorluq haqqında” Qanuna dəyişikliklər edilərək “dövlət ittihamçısı” anlayışı əlavə olunur, AR CPM-də onun hüquq və səlahiyyətləri ayrıca göstərilir, cinayət təqibi və ittiham funksiyalarının sərhədləri aydınlaşdırılır, karyera və intizam mexanizmləri şəffaf qaydada tənzimlənir. Misal üçün, “Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Qanunun ... maddəsində dəyişiklik: ən azı 5 il prokurorluq stajı olan şəxslərin Dövlət İttihamı Xidmətində fəaliyyətini davam etdirməsinə imkan verilməsi; karyera keçidi və təminat mexanizmlərinin ayrıca tənzimlənməsi [4, s. 2-3]. Bu model institusional ayrılmanı tam şəkildə təmin etməsə də, normativ aydınlıq yaradır, iyerarxik asılılığı azaldır və prosessual balansı gücləndirir.

Belə institusional islahatlar məhkəmələrin müstəqilliyini, prokurorların qərəzsizliyini və ittihamın dövlət adından tərəflərin çəkişmə prinsipi əsasında, obyektiv və effektiv şəkildə müdafiəsini təmin edəcək, cinayət ədalət mühakiməsinin səmərəliliyini artırıcaq və cəmiyyətin ədalətə inamını gücləndirəcəkdir.

Təklif olunan qanunvericilik dəyişiklikləri ayrıca tədqiqat çərçivəsində daha ətraflı şəkildə təhlil ediləcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər). [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (müraciət tarixi: 26 iyul 2026-cı il)
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir. [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/46950> (müraciət tarixi: 26 iyul 2026-cı il)
3. “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli 767-IQ nömrəli Qanunu. [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/5229> (müraciət tarixi: 26 iyul 2026-cı il)
4. “Prokurorluq orqanlarında qulluq keçmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il tarixli 167-IIQ nömrəli Qanunu. [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/4363> (müraciət tarixi: 26 iyul 2026-cı il)
5. The Role of the Public Prosecutor’s Office in Latin America’s Criminal Procedure Reform: An Overview(2001) [Electronic resource] / URL: <https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/5406/reforma-mp2-ing.pdf?isAllowed=y&sequence=1> (retrieved 26 July 2026)
6. The Independence of Prosecutors in Eastern Europe, Central Asia and Asia Pacific(2020) [Electronic resource] / URL: <https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/networks/acn/documents-%28pdfs%29/Independence-of-Prosecutors.pdf> (retrieved 26 July 2026)
7. “Public Prosecutor’s Office of Brazil (PPO)” by Fábio Ramazzini Bechara & Leandro Piquet Carneiro (published in *DPCE Online, Vol. 62 No. 1, 2024, s 166 [Electronic resource] / URL: <https://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/2076/2214> (retrieved 26 July 2026)
8. Guzeppa de Fiderico, Prosecutorial Independence and the Democratic Requirement of Accountability in Italy: Analysis of a Deviant Case in a Comparative Perspective. Analysis of a Deviant Case in a Comparative Perspective, BRTT.J. CRIMINOL. VOL.38 NO. 3 SUMMER 1998, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://dbrody.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2014/02/prosecutorial-independence-italy.pdf (retrieved 26 July 2026)
9. Wade, M., de Cavarlay, B. A., & Zila, J. (2008). Tinker, Tailor, Policy-maker ... The Wider Context of Prosecution Service Work. European Journal on Criminal Policy and Research, 14, 181–190.[Electronic resource] /URL:<https://link.springer.com/article/10.1007/s10610-008-9073-8> (retrieved 26 July 2026)
10. Paksoy, M. (2014). The Matter of Independence of a Public Prosecutor. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 45–66 [Electronic resource] /URL:<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/article/80919> (retrieved 26 July 2026) CUMHURİYET SAVCISININ BAĞIMSIZLIĞI MESELESİ chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/68576
11. Mauricio Duce, The Role of the Public Prosecutor’s Office in Latin America’s Criminal Procedure Reform: An Overview, CEJA/CEJAMERICAS, 2008, s. 6–15 [Electronic resource] /URL:[https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream-am/handle/2015/5406/reforma-mp2-ing.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/am/handle/2015/5406/reforma-mp2-ing.pdf?sequence=1&isAllowed=y) (retrieved 26 July 2026)
12. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), The Independence of Prosecutors in Eastern Europe, Central Asia and Asia Pacific, OECD Publishing, 2010, s. 20–35, 45–52 [Electronic resource] /URL:https://www.oecd.org/en/publications/the-independence-of-prosecutors-in-eastern-europe-central-asia-and-asia-pacific_3341b41f-en.html (retrieved 26 July 2026)
13. Stoimenov v. North Macedonia, no. 17995/02, judgment of 5 April 2007, para. 56–60; [Electronic resource] / URL:<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-80035%22> (retrieved 26 July 2026)
14. Moiseyev v. Russia, no. 62936/00, judgment of 9 October 2008, para. 216–218. [Electronic resource] / URL:<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-88780%22> (retrieved 26 July 2026)
15. BMT-nin “Prokurorların roluna dair əsas prinsiplər” (1990) [Electronic resource] / URL: <https://digitallibrary.un.org/record/161788> (retrieved 26 July 2026)
16. Strasburq, 20 noyabr 2015-ci il Avropa Prokurorlarının Məşvərətçi Şurasının Prokurorların cinayət işinin istintaqında rolu haqqında 10(2015) sayılı Rəyi [Electronic resource] / URL:<https://rm.coe.int/opinion-no-10-2015-on-the-role-of-prosecutors-in-criminal-investigatio/16808ebf1e> (retrieved 26 July 2026)

17. Fiodorova, A. Independence of the Prosecution Service: European Approaches // Białostockie Studia Prawnicze. – 2020. – Vol. 25, No.3. DOI: 10.15290/bsp.2020.25.03.06 [Electronic resource] / URL: <https://bsp.uwb.edu.pl/article/view/1239> (retrieved 26 July 2026)

18. Article Summary: “What makes prosecutors independent? Analysing the institutional determinants of prosecutorial independence”, Stefan Voigt and Alexander J. Wulf Posted on July 12, 2017 by Nikhilesh Sinha [Electronic resource] / URL: <https://joie-blog.net/article-summary-what-makes-prosecutors-independent-analysing-the-institutional-determinants-of-prosecutorial-independence-stefan-voigt-and-alexander-j-wulf> (retrieved 26 July 2026)

19. Constitution of the Italian Republic: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (retrieved 26 July 2026)

20. Medel Audit Project Simplified Questionnaire General remark: In the Italian system, Judges and Prosecutors are part of a unified(retrieved 26 July 2026)

Рустамов Рауф Гусейн оглу,

доцент кафедры уголовного процесса юридического факультета
Бакинского государственного университета

Мусазаде Нермин Рашад гызы,

студентка IV курса бакалавриата юридического факультета
Бакинского государственного университета

Ширинова Назрин Эльнур гызы,

студентка IV курса бакалавриата юридического факультета
Бакинского государственного университета

ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНИТЕЛЯ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНОГО СУБЪЕКТА В КОНТЕКСТЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются проблемы формирования государственного обвинителя как самостоятельного процессуального субъекта в контексте совершенствования уголовно-процессуального законодательства Азербайджанской Республики. Анализируются существующие противоречия между Уголовно-процессуальным кодексом и Законом «О прокуратуре», влияющие на процессуальную независимость государственного обвинителя и реализацию принципов состязательности и равенства сторон. На основе сравнительно-правового метода анализа зарубежного опыта и международных стандартов обосновывается необходимость институционального разграничения следственных и обвинительных функций. По результатам исследования предлагаются основные направления совершенствования законодательства, направленные на укрепление независимости государственного обвинителя и повышение эффективности уголовного судопроизводства.

Rustamov Rauf Huseyn,

Associate Professor, Department of Criminal Procedure,

Faculty of Law, Baku State University

Musazade Narmin Rashad,

4th year undergraduate student,

Faculty of Law, Baku State University

Shirinova Nazrin Elnur,

4th year undergraduate student,

Faculty of Law, Baku State University

**THE FORMATION OF THE PUBLIC PROSECUTOR AS
AN INDEPENDENT ACTOR IN THE CONTEXT OF IMPROVING
CRIMINAL PROCEDURAL LAW**

SUMMARY

The article examines the formation of the public prosecutor as an independent procedural actor within the framework of improving the criminal procedural legislation of the Republic of Azerbaijan. It analyzes the inconsistencies between the Criminal Procedure Code and the Law “On the Prosecutor’s Office” that affect the procedural independence of public prosecutors and the implementation of the principles of adversarial proceedings and equality of arms. Drawing on the methodology of comparative legal analysis and international standards, the study substantiates the need for the institutional separation of investigative and prosecutorial functions. It concludes by general proposals of key legislative reforms aimed at strengthening the independence of public prosecutors and improving the effectiveness of criminal justice.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.07.2026

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 25.07.2026

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.07.2026